

RITZ SZILVIA

„...egy megkísérelt megközelítés, ami sosem jár sikerrel...”

Utazás és elbeszélés mint a határok felbomlása
Thomas Stangl *Az egyetlen hely* című regényében

1.

Az egyetlen hely, Thomas Stangl 2004-ben megjelent első regénye két történelmi személy felfedezőútját beszéli el. Alexander Gordon Laing skót őrnagy és René Caillié, egy francia pék fia a 19. század húszas éveiben két év különbséggel szeltek át Afrikát, hogy európaiként először jusson el a titokzatos Timbuktuba. Míg Laing hivatalos misszióban a brit birodalom anyagi és erkölcsi támogatását is maga mögött tudhatta, addig Caillié arab utazónak öltözve saját szakállára tette meg útját. Amikor Caillié Timbuktuba érkezett, Laing már előtte elérte célját, de a visszaút során útonálló megölték a skót katonatisztet. Így tehát a francia utazónak jutott a megtiszteltetés, hogy első európaiként nemcsak elérte a várost, de élve haza is jutott onnan. Háromkötetes útleírását 1830-ban jelentette meg.

A kritika pozitívan fogadta Stangl irodalmi debütálását, Olga Martynova a *Die Zeit* című hetilap hasábjain „intelligens és nyelvileg bravúrosan megírt, felnőtteknek szóló Afrika-parabolaként, egyszerre józan és elragadó könyvként” méltatja azt (MARTYNOVA 2004). Joachim Scholl szerint a fata morgana elvén működő regény fő kérdése, hogy mi a valóság. Stangl stílusával kapcsolatban kiemeli, hogy egyfajta „hipnotikus realizmussal” írja le hősei fokozatos tudatváltozását, ugyanakkor úgy sző bele regényébe elegánsan számtalan adatot, hogy ezek ellensúlyozzák a lebegést. (Vö. SCHOLL 2004.) Thomas Kraft a kortárs utazóregények kapcsán Christoph Ransmayrrel, Raoul Schrott-tal, Alex Capusszal és Klaus Böldlrel helyezi egy sorba Stanglt, mert műveikben a világ és a nyelv határait próbálnak eljutni, s ehhez a sivatag adja az egyéni keresés irodalmi színterét. (Vö. KRAFT 2004.)

Eddig főként a regény posztkoloniális vonatkozásai és értelmezési lehetőségei álltak a kutatás homlokterében. Anil Bhatti tanulmánya olyan irodalmi tendenciába illeszti a művet, amelyben nem a kultúrák gyökereit keresik, hanem azokat „olyan rétegzett palimpszesztnek tekintik, amelyek anélkül konfigurálódnak újra folyamatosan, hogy feladnák alkotórészeik egyidejűségét” (BHATTI 2014, 44). Stangl regénye kapcsán Bhatti megállapítja, hogy „a mágikus hely egy olyan kon-

tinensen fekszik, amelyet a gyarmati ideológia történelem nélküli kontinensnek deklarált” (BHATTI 2014, 58). A gyarmatosítás kritikus emlékezete Dirk Göttsche szerint is a kortárs német próza egyik fontos jegye, Stangl pedig idézi és egyben dekonstruálja is a gyarmatosítás kalandos történeteit és útleírásait azáltal, hogy az európaiak Timbuktu-képét a nyugat-afrikai szóbeli történelemmel és történetírással ütköztetve rekonstruálja az afrikaiak történetét és hangját (GÖTTSCHE 2013, 293, 297).

Szakítva a regény értelmezésének e vonalával, jelen tanulmány a továbbiakban a határ fogalmából kiindulva a tér-test-szöveg hármásával foglalkozik. Bevezetésül Michel de Certeau – elsősorban a városra és a gyalogosra vonatkoztatott – térelméletére támaszkodva vizsgálja a sivatagot, amelyhez De Certeau a várost hasonlította. Hasonlatát azzal magyarázta, hogy a gyaloglás következtében a város a gyalogos számára átláthatatlan, sokértelmű textúrává változik, amelyben elvesznek a jelentések, és az eredetileg helyként létező város puszta névvé válik. Az „esztelen, sőt rémisztő immár nem árnyalakot ölt, hanem [...] kíméletlen, a város szövetét a legkisebb homályt sem túrva létrehozó fénnnyé alakul át”, amittől a város „sokak számára »elsivatagosodik«”, írja *Séták a városban* című tanulmányában (DE CERTEAU 2010, 128). Ezt követően – a tér és a test összefüggéseit, illetve a betegséget mint speciális térérzékelést tárgyalva – a fentieket a szöveg térbeli és testi aspektusaival kapcsoljuk össze.

2.

A regényalakok utazásának célja a mai Mali területén fekvő mesés Timbuktu, amely évszázadokon keresztül elmondhatatlanul gazdag helyként élt az európai tudatban. A köré épült mítoszok utazók és felfedezők hadait készítették arra, hogy életük kockáztatásával nekivágjanak a sivatagnak, és saját szemükkel lássák. Olyan más valós vagy elképzelt mitikus helyekre hasonlított, mint például eldorádó, az Északi-sark vagy éppen az Újvilág, ahogyan az első felfedezők és utazók fantáziájában élt. A regény két utazója számára azonban a város a felfedezés pillanatában már nem volt képes megfelelni a mítosznak, sőt csupa csalódást okozott a megérkezőknek. Rá kellett jönniük, hogy

a város igazságát a puszta hírnév, a puszta név hitelesíti. A hitel, az igazság elvesztése nyitja meg csupán a teret. Timbuktu lelke (átültetve; de nem egy bizonyos helyre), amit valamikor nagy tudósai testesítettek meg, azóta testetlen, sehol nem található, kívül van, máshol van, akárhonnan is akarná megközelíteni az ember. (STANGL 2011, 230.)

A felfedezők számára Timbuktu csak mítoszként érdekes, így ugyanis, kivonva magát a felfedezés alól, folyamatosan a „máshollét” állapotában van. A város vonzerejét annak látványa már a megérkezés pillanatában megszünteti, és ezzel épp a felfedezés álmának vet véget visszavonhatatlanul. A mítosz varázsa sokértelműségében rejlik, míg az egyértelmű valóság korlátozza az utazót. Caillié úgy érzi,

mintha az egész város a földbe süppedne, elhalna a forró levegő nyomása alatt; [...] a hangulat fojtott és valószerűtlen – valószerűtlen, mert csak a valóság van, és semmi más, semmi jelentéstartó, semmi a teljesen közvetlen érzéletein túl, nincs többlet és nincs vágy, végtére is célhoz ért.” (STANGL 2011, 326.)

Laing és Caillié ellentétes irányból közelítik meg úti céljukat, vágyaik és erőfeszítéseik középpontját: Laing északról délre, Caillié nyugatról keletre halad. Térbeli mozgásuk olyan szakaszokkal ábrázolható, amelyek a perifériáról indulnak a középpont felé, ahol találkozniuk kellene. A két év időeltolódás miatt azonban a szakaszok nem metszik egymást, hanem külön síkokon futnak egymás felett. Az időbeli különbségből következően tehát vertikális szintkülönbségek alakulnak ki, és mintha egyfajta geometriai tükrözés folytán megduplázódna az a középpont, amelyben a szakaszoknak össze kellett volna érniük. Mindkét utazó megérkezik ugyan Timbuktuhoz, de az időbeli eltolódás miatt paradox módon két egymástól különböző városba léphetnek csak be.

A regényben Timbuktu maga a távollét, a felfedezhetetlen, a felmérhetetlen és az uralhatatlan. Számptalan neve van:

a szó a zenagha mórok női birtokos névmásából, a *tin*ből és a *b-k-t* szógyökből ered, ami annyit tesz, távoli, rejtett: az itt élőknek ez állandó belső ellentmondás; a háló középpontjában üresség van, jelen-nem-lét, minden hódítás ellenére valami, ami kikaplik a kezünkből. (STANGL 2011, 180.)

A felfedezők számára azonban ideális célpont, hiszen ők sokkal inkább akarnak úton lenni, mintsem megérkezni: „A reménytelenség ereje, a törekvés a soha meg nem tapasztalt felé, ez tartja mozgásban a játékot; egy megkísérelt megközelítés, ami sosem jár sikerrel, mert a vágy mindig önmagába fordul és szinte a vágyakozó nélkül burjánzik tovább” (STANGL 2011, 14). Az úton levés, különösképp a gyaloglás processzualitását Michel de Certeau az alábbi módon definiálja: „Járni annyit tesz, mint elvéteni a helyet. Végtelen folyamata a saját keresésének és a távollétnek” (DE CERTEAU 2010, 128).

Caillié számára sem a megérkezés, hanem a várakozás öröme a legfontosabb. Ez ad erőt, hogy elviselje a valós város láttán érzett csalódást: „ez az öröm vala-

miképp még azt is túléli, amikor végre először meglátja a várost; ez az, ami túlél, még ha más formában is és soha nem sejtett mélységeken átszűrve. Tudatában van a pillanat fenségének [...]” (STANGL 2011, 319). Nem maga a város vonzotta, hanem egy kép, melyet a valóságról, egy névről, egy fogalomról alkotott, amelyről megérkezés után be kell vallania magának, hogy „alapvetően nem képzelt semmit, így aztán eleve rossz volt bármilyen valósággal szembesülni. [...] teljesen, végképp kiüresedettnek érzi magát, és tulajdonképpen sírni volna kedve” (STANGL 2011, 323). Laing sem akkor éli át a diadal érzését, amikor belép a városba, hanem a városfalnál, mielőtt még áthaladna a kapun:

ő valami egész mást érez, nem pusztá boldogságot, ez valami egészen más, nem pusztá megérkezés: véghezvitte a hódítást, még ha nem is tud róla senki, és senki sem fogja tudni megismételni, ez hát most a világ középpontja, ez az egyetlen pillanat; jelenléte ezen az egyetlen, megváltoztathatatlan helyen kijelöli a pontot, ahol elcsendesül a világ. (STANGL 2011, 320.)

Timbuktu az első pillanatban rácáfol minden korábbi várakozásra. A város lehangoló és szegényes, pompás épületek helyett vályogházak és „törmelékcupacok” fogadják az érkezőt, de még a természet is barátságtalan oldalát mutatja. A hely határtalannak tűnik, „[m]inden irányban végtelen, futóhomokos síkság terül el, sárgába hajló fehér, a lehető legsivárabb. [...] [a] legmélyebb csend uralkodik, egyetlen madár éneke sem hallatszik” (STANGL 2011, 321), a városba lépéskor örömet nem, legfeljebb megkönnyebbülést, de inkább csalódottságot éreznek az utazók. Rövid ottlét után máris hazatérésüket tervezik, minél gyorsabban el akarják hagyni Timbuktot. Ennek nem annyira a kiábrándultságuk, sokkal inkább az őket mindig előrehajtó/továbbbűző belső nyugtalanságuk az oka. „Számára nem létezhet hely, ami magához köti, nem lehet szilárd talaj a lába alatt, csak a máshol, csak a könyvekből és térképekből kilépett táj, aminek odaigérte magát” (STANGL 2011, 109). A szerző maga is megállapítja, hogy az „egyetlen hely” kettős természetű. „Timbuktu [...] egyszerre elképzelt és valós hely. [...] belső hely, a személyiség egyfajta sötét magja, amely az embert bolyongásra készíteti, melyet azonban sosem lehet teljesen elérni” (NIEDERMEIER 2006).

Mivel a cselekmény központi elemei az útonlét és a titokzatos hely felfedezése, kézenfekvő lenne kaland- vagy utazóregényként olvasni a szöveget. A fejlődés- vagy a nevelődési regény pedig a személyiségre gyakorolt hatása miatt merülhet fel lehetséges műfajként. Az egyes regénytípusok ismertetőjegyeivel részletesen foglalkozó Bahtyin a „tisztá kalandregényt” megkülönbözteti a „próbatételes regénytől” (BAHTYIN 2007, 298), mert az utóbbiban „a kalandosság szervesen összekapcsolódhat a mélyreható problémalátással és az összetett lélekelemzéssel” (BAHTYIN 2007, 298). Míg az előbbi „leszűkíti” a regény műfaj lehetőségeit, „csaknem a minimumra csökkenti” (BAHTYIN 2007, 298), vagy ahogyan egy másik ta-

nulmányában fogalmaz: „mindig ugyanazon elemekből, motívumokból”, tipikus sémákból épül fel a szüzsé (BAHTYIN 1976, 258). Ugyanakkor a „fejlődési” és a „nevelődési regénnyel” szemben

[a] próbatétel eszméje nem képes megragadni az ember alakulását; némely formája ismeri ugyan a krízist, az újjászületést, ellenben nem ismeri az ember fejlődésének, alakulásának, fokozatos formálódásának folyamatát. A kész emberből indul ki, a kész embert teszi próbára, a már ugyancsak kész ideál szemszögéből. (BAHTYIN 2007, 301.)

A nevelődési regény a bahtyini kategóriák szerint főleg a hős változásán alapul:

Az élet a maga eseményeivel már nem próbakő, nem a kész hős próbára tételének eszköze (s jobb esetben még olyan tényezőként sem szolgál, mely stimulálná a hős előzetesen megformált és eleve meghatározott lényegének kibontását): az alakulás eszméje által megvilágított élet eseményei úgy tárulnak fel, mint a hős tapasztalata – mint iskola, közeg, melyek elsőként formálják és alakítják a hős jellemét és világszemléletét. (BAHTYIN 2011, 301.)

Stangl szövege ötvözi a két regényforma elemeit: a felfedezőket előre megformált jellemek, „kész emberek” a maguk bizonyosságaival, meggyőződéseivel és előítéleteivel. Bár az európai előítéleteiktől nem szabadulnak meg, és mindvégig megvannak győződve saját kultúrájuk felsőbbrendűségéről, utazásuk ennek ellenére identitáskeresésként is értelmezhető. A regény végére nem teljesül ugyan a Bahtyin által posztulált világnézeti formálódás, az utazás azonban olyan tapasztalatokkal szolgál az utazóknak, amelyek alapjaiban rengetik meg testi és lelki magabiztosságukat. A hős formálódása ellentétes előjellel megy végbe: a kalandos utazás során nem újabb és újabb elemekből épül fel a szereplők identitása, hanem kész identitásaik rendeződnek meg, és dekonstruálódnak egészen az önfeladásig.

Az Abdallahként utazó René Caillié titokban jegyzi fel lenéző kommentárjait az emberekről és a szokásokról, és az írás által próbálja megőrizni identitását. Feljegyzései fontosságára Michaela Holdenried hívja fel a figyelmet, aki Cailliének az utazást és Timbuktu dokumentáló igyekezetében az „identitásról való megbizonyosodás egyetlen médiumát” látja, mert „a célban a végleges identitás megszerzése áll” (HOLDENRIED 2007, 158). A szöveg, folytatja Holdenried, „az európai magabiztosság konstrukcióinak elvesztéséről” szól, és „a sekélyes diadal pillanatában véget érő önfeladási folyamatot” mutatja be (HOLDENRIED 2007, 158). Laing ezzel szemben nem ölt álruhát, és mindig igyekszik megőrizni a brit hadsereg tisztjének méltóságát. Cailliével ellentétben még arra is képes, hogy felismerje és méltányolja a hely szépségét. A városban tett sétája „gyengéd, mégis birtokba vevő gesztus” (STANGL 2011, 331). De Laing identitását is már csak az

egyenruha tartja össze. Ezért fordít különösen nagy gondot öltözetére, különösen arra, hogy mindig hordjon zoknit, holott a felismerhetetlenségig elnyűtt ruhadarabjai már alig töltik be funkciójukat.

Bahtyini értelemben vett „tisza kalandregényről” már csak azért sem beszélhetünk, mert a szöveg egyáltalán nem olvasóbarát, különösen az elbeszélés tempója és módja nehezíti az olvasást. A regényről született recenziók rendre ki is térnek erre az aspektusra, így Ursula Homann is, aki szerint „miután lassan és fárasztóan beleolvassuk magunkat a messzire vezető és hosszúra szőtt regénybe, végül bevon és lenyűgöz a költőiség, a mesteri ábrázolás, a részletek tömege és a szerző hosszú lélegzete” (HOMANN 2004). Anne Zauner ugyancsak az olvasás nehézségét hangsúlyozza: „Túlságosan persze nem könnyíti meg az olvasó dolgát, amikor a két utazó sorsát olyan részletességgel és szadista aprólékossággal írja le, hogy az ember legszívesebben ordítana. Kínzó lassúsággal szántja mondataival a sivatag homokját, és az úti cél egyre messzebb kerül” (ZAUNER 2004). Az elbeszélés tempója ugyanis – az utazósebességhez alkalmazkodva – kifejezetten lassú a sok akadály és a várakozás, valamint az út hosszúsága és nehézsége miatt.¹ Az időhöz való viszonyukat folyamatosan átgondolni és változtatni kényszerülő utazókhöz hasonlóan az olvasónak is újra kell gondolnia mindazt, amit az olvasásba fektetett időről és energiáról ez idáig gondolt.

„Tovább!”, kiáltaná az ember Thomas Stanglnak, de ő kitarat hosszú lélegzete mellett, míg észrevétlenül magunk is kezdünk hozzászokni a mozdulatlansághoz, és a sivatag a horizontig kitarul. Az idő nem játszik többé szerepet, és a dűnékből egzotikus szépségű költői virágok nyílnak. (ZAUNER 2004.)

És valóban, a kitarató olvasót beszippantja és egy másik dimenzióba helyezi az örvénylő elbeszélés. Jelen értelmezés álláspontja az, hogy a regény tér-test-szöveg hármas viszonyában megragadható határátlépéseinek sorában ez számít az első lépésnek.

¹Tilman Spreckelsen recenziójában ennek az ellenkezőjét állítja, szerinte az elbeszélés a boldogság és a győtrelem pillanatait, a várakozást és a vándorlást emeli ki, anélkül, hogy közben elveszne a részletekben, vagy alkalmazkodna az utazás sebességéhez, anélkül, hogy bármi megakadályozná a terjedelmes kitekintőket Észak-Afrika tájaira, mítoszaira és felfedezésének történeteire. Vö. SPRECKELSEN 2004.

3.

A sivatag a szövegben határ és határtalan, vonal és sík egyszerre. Kulturális térként nem pusztán a cselekmény helye, hanem önálló léttel és történelemmel bíró entitás is. Egydimenziós határvonalként húzódik két pont között, kétdimenziós síkként pedig saját határokkal is rendelkezik.

A sivatag földrajzi határként elválasztja az utazót úti céljától, síkként akadályozza őt annak elérésében. Klimatikus viszonyai a főhősöket folyamatosan veszélyeztetve lassítják a haladást, s így ahelyett, hogy a távolság csökkenne, az utazók mintha csak maguk előtt tolnák a sivatag egyre táguló határait, s ettől a cél elérhetetlennek látszik, a határok pedig átléphetetlennek tűnnek. Amikor az elbeszélő külső perspektívából szólal meg, akkor mozgásban mutatja az utazót, így a távolság csökkenni látszik. Ha azonban perspektívát váltva a regényalakba helyezkedik, és szubjektív nézőpontból folytatja narrációját, megváltozik az érzékelés, egyre hosszabbnak tűnik az út, és rendkívüli módon lecsökken az utazás érzékelt sebessége. Laingnek és Cailliének nemcsak az útjuk során eléjük tornyosuló újabb és újabb akadályokkal, de az őket hajtó türelmetlenséggel is meg kell küzdeniük.

A sivatag az európai kultúrában hagyományosan olyan teret reprezentál, amely alkalmatlan az életre, különleges szívósságot követel a benne úton lévőkötől, így Uwe Lindemann szerint elhagyatottsága és kihaltsága miatt a civilizált világ ellenképének tekinthető (LINDEMANN 2000, 90). Michel de Certeau definíciója a „helyet” „egy halott pusztá jelenvalólétére” vezeti vissza, melynek elsődleges jellemzője a mozdulatlanság (DE CERTEAU 2010, 141). Kívülről nézve e meghatározás a fentiek alapján alkalmazható a sivatag leírására is, mely Lindemann megállapítása szerint már az antikvitásban is a negáció szférájaként jelent meg (LINDEMANN 2000, 90). A regénybeli utazók nem szabadulnak európai nézőpontjuktól, így a sivatagban és Timbuktaban is leírás és felmérés révén uralható geometriai helyeket látnak. Laingről egy helyen ezt olvashatjuk: „Egy matematikai modell része, csupán egy vektor a kockás papíron” (STANGL 2011, 35). Ha a külső nézőpontot elhagyva, belülről szemléljük a sivatagot, ez statikus voltát elvesztve élettel teli, saját törvényekkel rendelkező, mozgásban lévő térként jelenik meg. „Csak pár óra kérdése, és a sivatag rákényszeríti az utazókra saját szokásait, gondolkodását, időérzékét; hamarosan elfelejtik In Salah házait, a palmafákat, a forrásokat”, Laing számára is „[...] új terek keletkeznek, a tekintetet elvágó falak, belső terének falai, amit belakik” (STANGL 2011, 210). Amit az európaiak történelem nélküli, időtlen és mozdulatlan helynek tekintenek, saját történettel/történetekkel bír, és folyamatos változásban, azaz mozgásban van. Ezt támasztja alá az Afrika változatos történetét, azon belül Timbuktuét is elmesélő másik narratív sík. A zoomoló, tárgyát hol közvetlen közlelről, hol olümposzi magasságból néző, a kamera mozgását deklaráltan utánzó elbeszélési mód kontrasztivitásával éppen a homogenizáló tekintet veszélyes egyoldalúságára hívja fel a figyelmet.

Utazásuk során a felfedezők óhatatlanul érintkezésbe kerülnek azokkal a helyekkel, amelyeket mozgásuk által, tehát cselekvő módon, ugyanakkor nem tudatosan és olykor a változást nem is érzékelve élő terekké változtatnak. (Vö. DE CERTEAU 2010, 141.) A sivatag tehát egyfelől a térképen berajzolható, elhelyezhető, hosszúsági és szélességi fokok, koordináták és vektorok segítségével definiálható geometriai hely; másfelől Maurice Merleau-Ponty meghatározásában a „kívül” tapasztalatát nyújtó antropológiai tér is, mely a világ és a szubjektum közötti közvetítőként a testen keresztül mindig az ember jelenlétéhez kötött. (Vö. KEMPF 2010, 66–67.) Merleau-Ponty számára a test az a médium, amelyben és amely által a szubjektum számára a világ, a tér és a tárgyak konstituálódnak. (Vö. CUNTZ 2015, 64.) *A filozófus és az árnyéka* című munkájában így fogalmaz:

Nagyon is szükséges, hogy a testem beleillesszekdjék a látható világba: hatalma éppen abból származik, hogy helyet foglal benne, ahonnan lát. A test tehát dolog, ám olyan dolog, amelyben én lakozom. Ha úgy tetszik, a szubjektum oldalán van, de nem idegen a dolgok lokalitásától: közte és a dolgok közötti viszony az abszolút itt és az ott viszonya, a távolságok eredetének és a távolságnak a viszonya. A test az a mező, ahol észlelő képességeim lokalizálódnak. (MERLEAU-PONTY 2003, 122.)

Ebből következik, hogy a tér nem merev és mozdulatlan, hanem mindig a test adott helyzetéhez kötődik.

4.

Magunkat általában nem egy koordináta-rendszer pontjaként érzékeljük, hanem a minden érzékelésünk eredőjeként szolgáló testünk az az origó, amely összeköt bennünket, embereket a világgal. Ezért jelent traumatikus élményt, ha olyan kontrollálhatatlan folyamatok, mint például a test megbetegedése, rációlnak erre a tapasztalatra/tapasztalásra (?): „a kimerevített pillanat, a hely, ahol minden perspektíva eltűnik, mintha előre lenne vetítve; gyámoltalanul heverő teste a koporsója” (STANGL 2011, 35).

Stangl regénye olyan „utazásokról szól, amelyeket az a jelen határoz meg, amelynek kiteszik a testüket. A heteken át tartó testi kínokról, életveszélyes betegségekről, lázalomról és elviselhetetlen fájdalomról. Vér, ürülék és genny folyik ott, ahol az elvarázsolt elme aranyról és ezüstről álmodik” – jegyzi meg Cornelia Niedermeier a szerzővel készített interjújában, amelyben szoros kapcsolatot állít fel utazás és test között (NIEDERMEIER 2006). Laing és Caillié olyan súlyos betegségekben szenvednek útjuk során, amelyek hosszabb időre cselekvésképtelenséget és eszméletvesztést okozhatnak. Laing heves lázrohamokat áll ki, karavánját megtámadják, és kis híján halálos sebet kap, később egy járványban fertőződik

meg, végül a hazafelé vezető úton megtámadják és lemészárolják. Caillié folyamatos hasmenéssel küzd, skorbutot kap, de Lainghez hasonlóan ő is legyőzi a betegséget, bár élete végéig magán viseli annak romboló jegyeit. A betegségek nem csupán arra kényszerítik mindkettőjüket, hogy időről időre mozgásukban korlátozva, ágyhoz kötve egy helyben maradjanak, de ebben az állapotban a fizikai és az imaginált tér is összefolyik a számukra. Az önkívületi vagy féléber tudatállapot háromféle értelemben is átmeneti tereket hoz létre. Először is konkrét értelemben vett tranzithelyeken találják magukat, amikor legalább annyi időre megszakítani kényszerülnek útjukat, amíg újra megerősödnek. Másodsorban, az életveszélyes sebesülés és a skorbut a beteget az élet és a halál szférája között tartja. Harmadsorban pedig múltjuk víziószerűen feltáruuló emlékei mindig a betegágyukon kísértik őket, amikor ledől a határ valóság, emlékezés és fantázia között. Alomszerű állapotukban több időbeli mozgást is jelentő helyváltoztatást élnek át, s e vízióik során bejárják múltjuk nevezetes helyeit. Csak akkor nyerhetik vissza a mozdulatlanság miatt megbénított térérzetüket, amikor újra útra kelnek. Laing

[ú]gy érzi, tudata egy másik térből visszatér abba, amelyikben ő maga is mozog: menekülési útvonalakkal, mintákkal, állandó változásokkal teli tér, nem a sötét szoba, az elvágott horizont, mintha a táj látszólagos tágassága ellenére mégiscsak egyetlen pontban oldódna fel, ahogy ő maga is feloldódik az egyforma benyomások sorozatában. (STANGL 2011, 204.)

A fizikai gyengeség saját testiségükbe zárja az utazókat. Kizárólag testfunkcióikon vagy éppen azok hiányán keresztül érzékelik önmagukat. Caillié sebe

nem gyógyul, ehelyett láthatóan egyre csak nő, és csillogó, saját életet él, perverz kíváncsisággal, mintha csak megfigyelője lenne saját utazásának és életének, három napon keresztül minden este a bal lábát a másik térdére fekteti, és lehajol, hogy a gyertya fényében jobban lássa ennek a testében megnyílt kis világnak a változásait: lehasadt darabok a cserzett bőrön, melyeket le lehet húzni, mint a tojás héját, alatta egyre színpompásabb rétegek, a sűrű környezet közepén vörösen csillognak, mint az újszülöttek bőre, körülötte a sűrű bőr, a ruha, a sár, az ég, aztán újabb színek, újabb nedvek, testének újabb tagulatai. (STANGL 2011, 92.)

A *Der Standard* című osztrák napilapban Stangl úgy fogalmazott, hogy a regény megírásakor számára a köztes terek voltak fontosak, azt akarta megírni, ami más körülmények között kimarad: a pillanatok testi tapasztalatait. Ezeket kellett a lehető legintenzívebben újra megélhetővé tenni (NIEDERMEIER 2006). A betegség megfosztja az embert a teste feletti hatalmától. Helmuth Plessner filozófiai antropológiájában a betegek ugyan pusztán fizikai tárggyá válnak, reflexióra való képességük mégis megmarad. Az excentrikus pozícionális három szféráját Plessner

egy interjúban úgy írja le, hogy az ember mindannak a szubjektuma, amit megél, észlel és cselekszik. Élőlényként a testen keresztül áll kapcsolatban a környezetével, s míg organizmusként centruma van, tudatos lényként túl is lép ezen az alacsonyabb szinten. Kilép a centrumból, és azon kívül állva test és gondolkodás, illetve lélek is egyben. Különlegessége abban nyilvánul meg, hogy reflexióra képes lényként ezt a kettősséget mintegy felülről látva, egyszerre három szférában is létezhet. Úgy távolodik el pusztá testi létezésétől, hogy sosem szakad el attól teljesen: „In der Distanz zu sich selber ist sich der Mensch als Innenwelt gegeben, als Welt im Leib” (PLESSNER–MEIER–CLASSEN). E képessége különbözteti meg az embert más élőlényektől.

Laing és Caillié tiszta pillanataikban reflektálnak testi állapotukra, és kiélestedt érzékekkel észlelik a testükben végbemenő bomlásfolyamatokat. Caillié

[t]estének egyes pontjaira másképp figyel, mióta megszűntek működni; egyrészt annyira le van gyengülve, hogy alig venné észre, ha az egyik lábujja, keze, lába el-
 üszkösödne, másrészt teljesen és egész testével bele tud süppedni egyetlen sejtjé-
 be, egyetlen fájó pontba vagy éppen csak bőrfelületbe, amelyre leszáll egy légy.”
 (STANGL 2011, 145.)

Betegsége teste réteges szétesésében nyilvánul meg, s ez identitása szétesésével jár együtt. Egy idő után már ő maga sem tudja megkülönböztetni Renét Abdallahtól.

Ebben a kiszolgáltatott állapotban kerül érintkezésbe az afrikai kultúra különböző elemeivel. Például kénytelen rábízni magát azokra a helyi gyógymódokra és gyógyfűvekre, amelyeket egészséges európaiként soha nem próbálna ki. Sőt, meglepetten tapasztalja, hogy a gyanús gyógyszerek nem voltak teljesen hatástalanok. Minél betegbb lesz, és minél jobban elveszti uralmát a teste felett az európai utazó, annál erősebben szippantja be az idegenek megismerési és hódítási vágyától függetlenül létező Afrika.² A sivatag és a test egyaránt adekvát szimbólumai a kívülről jövő erőfeszítéseivel szembeni közömbös létállapotnak. Wendy Skinner megállapítja, hogy „a sivatag üres tájként mindazon definiálatlan és strukturálatlan tartalmak projekciós felülete, amelyek ellenállnak a logika hierarchizáló és kategorizáló gondolati struktúráinak” (SKINNER 2007, 18). Továbbá a test sem ismerhető meg, sem nem uralható e szerkezetek segítségével. A testet felőrlő betegségek paradox módon arra képessé teszik ugyan a beteget, hogy – saját magát mintegy mikroszkóp alá helyezve – szervezete legkisebb változásait is megfigyelje, ez azonban mégsem vezet önmaga mélyebb megismeréséhez. A fizikai funkciók sejt szinten történő tanulmányozása csak azt teszi nyilvánvalóvá, hogy a test egyes részei, önálló életet folytatva, a szubjektumtól független, másik lényként is létezhetnek.

²E tekintetben hasonló folyamatot ír le Christoph Ransmayr *A jég és a sötétség borzalmai* című regényében, amelyben egy osztrák–magyar expedíció az Északi-sarkot igyekszik meghódítani.

5.

A szövegek terek, amelyekben fiktív világok keletkeznek és léteznek. Sok szempontból maguk is határokat képeznek: elválasztják a szerzőt az olvasótól, a valóságot a fikciótól, jelölőt a jelölttől. Szimbólumként az utazás az olvasás teljes folyamatán végigvonul, hiszen minden szöveg az utazó szerepébe helyezi az olvasót, aki úgy küzd át magát a könyvön, ahogyan Stangl két utazója lépi át a határokat. E regény olvasója kezdettől fogva azzal szembesül, hogy át kell állnia a sivatag időszámítására, azaz fel kell adnia előítéleteit ahhoz, hogy haladni tudjon a szövegben.³ Amint azt korábban már említettem, Stangl regényének olvasása sivatagi vándorláshoz hasonlítható. A szöveg komplex rétegzettsége a perspektívaváltásokkal, közelítésekkel és távolításokkal újabb és újabb narratívákat generál. A tulajdonképpeni cselekmény alatt és körül kisebb és nagyobb volumenű elbeszélések futnak, Afrika felfedezésének történetétől egészen az egyes falvak mikrotörténetéig. E narratívák keretében az olvasó hosszú elméleti értekezésekkel találkozik az írott regényszövegben az orális költészetről, amelyeket a szóbeli költemények írásos verzióinak tűnő szövegrészek szakítanak meg. A ma regényírója azáltal óvja meg Afrika szóban továbbadott történeteit, hogy leírja azokat. A szóbeliségen alapuló társadalmak kulturális emlékezetének működését imitálja tehát és hozza közel a regényszöveg azáltal, hogy visszatérően ismétli a szóban elmondott történeteket, miközben többször is utal az ezeket közvetítő nyugat-afrikai énekmondókra, mesélőkre és zenészekre, a griot-kra. A regényszöveg e szakaszai világitanak rá a szóbeliségben test és kultúra szoros kapcsolatára.

Caillié „megírja a vidéket”, lejegyzí benyomásait és meglátásait, hogy később könyv formában megjelentethesse azokat. Minél hosszabban van úton, annál fontosabbá válik számára az írás, amellyel önnön identitásáról próbál megbizonyosodni. Csak a jegyzeteiben marad Abdallah töretlenül René Caillié. A regényben szereplő feljegyzések, legyenek azok akár Caillié titkos megfigyelései, akár Laing Tripoliba küldött levelei, egyaránt a hódítást és a személyes diadalt dokumentáló médiumok, hiszen Európát tájékoztatják az afrikai utazásról és Timbukturól. Abban az értelemben azonban célt tévesztenek, hogy a hódításról éppen a „meghódítottak” nem értesülnek, hiszen előttük rejtve maradnak a dokumentumok; így természetesen performatív erejük sem lesz, nem változtatják meg Afrika történetét. Caillié útleírását eleinte lelkesen fogadják ugyan Franciaországban, de hamarosan eltűnik a köztudatból, s majd csak e regény létrejöttékor kap megint jelentőséget.

A regény struktúrája nagy ívet rajzol a mitológiától a szóbeli történetmondáson át az írott formában létező irodalomig, ahogyan térábrázolása is a mitológiai tértől ível a geometriai helyen át az antropológiai térig.

³ Király Edit tanulmányában az egyetlen helyre vezető utazásról szóló könyvet az olvasás allegóriájaként értelmezi, amely az írás tevékenységében jön létre. Vö. KIRÁLY 2014.

Így jön létre először a *tér*: a képzeletbeli; az utólag, külső nézőpontból megrajzolt földrajz; a korábban megálmodott és megtalált helyek; vágy a sűrűsége, az intenzív fényre. Ismétlések helyett begyakorolt mondatok, elődök sora, tanárok és ősök, szövegeken át szövegekhez érünk, amik megerősítik a valóságot; keresünk valamit a megerősítések és önmegerősítések helyett, amit nem lehet besorolni, az ismeretlen által hagyott űrt, egy másik szigetet az időben: ami a tévedéseket (igazságokat, hazugságokat) is magába foglalja. (STANGL 2011, 134.)

Szöveg tehát abból lesz, ami túlmutat azon a valóságon, amelyben már nem jut neki hely. A tér pedig olyan képzeletbeli elemekből tevődik össze, amelyek együtt többé válnak, mint a valóság, s amelyet összességében „nem lehet besorolni”. Az idézet alapján a szóbeli költészet inkább igyekszik a valósághoz közelíteni, mint az írott szöveg, amelyben egy másik valóság, illetve valóságok válnak elérhetővé. Így lesz a szövegből tér – a lehetőségek vagy lehetséges világok tere. Csak az írott szöveg haladja tehát meg teljesen a realitást, mert nem ismétlésen alapul, hanem minden egyes esetben valami megismételhetetlent hoz létre.

Bibliográfia

- BAHTYIN, Mihail (1976), *A tér és az idő a regényben*, ford. KÖNCZÖL Csaba, in *A szó esztétikája. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Gondolat, 257–302.
- BAHTYIN, Mihail (2007), *A szó a regényben*, ford. S. HORVÁTH Géza, in *A tett filozófiája – A szó a regényben*, Budapest, Gond-Cura Alapítvány, 107–343.
- BHATTI, Anil (2014), *Die Abwendung von der Authentizität. Postkoloniale Sichtweisen in neueren Romanen*, in Michael RÖSSNER–Heidemarie UHL (Hg.), *Renaissance der Authentizität? Über die neue Sehnsucht nach dem Ursprünglichen*, Bielefeld, transcript, 43–62.
- DE CERTEAU, Michel (2010), *Séták a városban*, in *A cselekvés művészete. A mindennapok leleménye*, Budapest, Kijárat, 117–134.
- CUNTZ, Michael (2015), *Deixis 3*, in Claudia BENTHIEN–Ethel MATALA DE MAZZA–Uwe WIRTH (Hg.), *Handbuch Literatur & Raum*, Berlin–Boston, Walter de Gruyter, 57–70.
- GÖTTSCHE, Dirk (2013), *Remembering Africa: The Rediscovery of Colonialism in Contemporary German Literature*, Rochester, Camden House.
- HOLDENRIED, Michaela (2007), *Passagen ins kulturelle Anderswo imaginärer Geographie. Thomas Stangls Timbuktu-Roman Der einzige Ort*, in Jean-Marie VALENTIN (Hg.), *Akten des XI. Internationalen Germanistenkongresses Paris 2005. Germanistik im Konflikt der Kulturen*, Bern [u.a.], Peter Lang, 153–160.
- HOMANN, Ursula (2004), *Könige im eigenen Land. Thomas Stangls Debut-Roman führt in ein imaginäres Timbuktu*, http://www.literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=7279 [2016. 04. 29.].
- KEMPF, Petra (2010), *(K)ein Ort Nirgends. Der Transitraum im urbanen Netzwerk*, Karlsruhe, KIT Scientific Publishing.

- KIRÁLY, Edit (2014), *Auf Spuren Reisen. Thomas Stangls afrikanische Textlandschaften*, in Arnulf KNAFL (Hg.), *Reise und Raum. Ortsbestimmungen der österreichischen Literatur*, Wien, Praesens, 148–159.
- KRAFT, Thomas (2004), *Die Reise nach Timbuktu. Grenzerfahrung Thomas Stangls beeindruckender Debütroman* Der einzige Ort, <https://www.freitag.de/autoren/der-freitag/die-reisenach-timbuktu> [2016. 04. 29.].
- LINDEMANN, Uwe (2000), „Passende Wüste für Fata Morgana gesucht“. Zur Etymologie und Begriffsgeschichte der fünf lateinischen Wörter für Wüste, in Uwe LINDEMANN–Monika SCHMITZ-EMANS (Hg.), *Was ist eine Wüste? Interdisziplinäre Annäherungen an einen interkulturellen Topos*, Würzburg, Königshausen & Neumann.
- MARTYNOVA, Olga (2004), Das Rauschen des Sandmeeres in Wien. Thomas Stangl erzählt in seinem furiosen Debüt von einer Reise ins sagenumwobene Timbuktu, *Die Zeit*, 2004. 06. 24. <http://www.zeit.de/2004/27/L-Stangl/komplettansicht> [2016. 04. 29.].
- NIEDERMEIER, Cornelia (2006), Die Grauwerte des Lebens, *Der Standard*, 2006. 12. 19. derstandard.at/2700510/Die-Grauwerte-des-Lebens [2016. 04. 29.].
- MERLAU-PONTY, Maurice (2003), *A filozófus és az árnyéka*, in *Az észlelés fenomenológiája*, ford. SAJÓ Sándor, Budapest, Európa, 115–137.
- PLESSNER, Helmuth–MEIER-CLASSEN, Peter, <http://www.meier-lassen.ch/interviews/plessner.htm> [2016. 06. 30.].
- SCHOLL, Joachim (2004), *An den Quellen des Nils. Thomas Stangl: Der einzige Ort*, http://www.deutschlandfunk.de/an-den-quellen-des-nils.700.de.html?dram:article_id=81811 [2016. 04. 18.].
- SKINNER, Wendy (2007), Zwischen „parenthesen des sandes“. Die Wüste als literarischer Ort in den Gedichten Raoul Schrotts, *Text + Kritik*, 176, *Raoul Schrott*, 17–26.
- SPRECKELSEN, Tilman (2004), Thomas Stangl: „Der einzige Ort“. Alle Wege führen nach Timbuktu, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/romanatlas/mali-timbuktuthomas-stangl-der-einzige-ort-1887146.html> [2016. 04. 30.].
- STANGL, Thomas (2011), *Az egyetlen hely*, ford. GYÖRI Hanna, Budapest, JAK–L’Harmattan.
- ZAUNER, Anne (2004), *Thomas Stangl: Der einzige Ort*, <http://www.literaturhaus.at/index.php?id=2826> [2016. 04. 16.].